

З історії вивчення українських народних дум (аналітичний огляд)

ТЕТЯНА БЕЦЕНКО
(Суми)

1. Усна народна творчість, зокрема епічна, становить неоціненну скарбницю національної культури, „законну гордість” кожного народу (Рильський 1983: 132). У свою чергу “українська народнопісенна епіка, що сягає своїм корінням в епічну традицію Київської Русі і в окремих відгалуженнях невичерпана й досі, становить неабиякий інтерес не тільки як об’єкт прекрасного, а й як втілення інтелектуальної філософської концепції творення багатьох поколінь” (Грица 1979: 3).

У культурі кожного народу є таке явище, яке притаманне лише їй, що, як правило, конденсує духовну суть народу. Для українців таким явищем є дума, що вирізняється своєю оригінальною і характеристичною поетичною і музичною формою на тлі поетичних стилів, які існують в усних літературах інших народів (Грушевська 1927: V). У зв’язку з цим предметом нашого спостереження обираю історію вивчення та дослідження думового епосу. Метою дослідження є синтезований огляд напрямків і аспектів наукових дослідів над різнорівневою організацією думового епосу репрезентованих у суміжних гуманітарних галузях.

Думу визначають як “жанр (вид) суто українського речитативного стилю народного героїчного ліро-епосу, який виконували вандрівні співці – музики: кобзарі, бандуристи, лірники в Центральній і Лівобережній Україні”. (*Літературознавчий словник* 1997: 218.). Українські народні думи – це усні поетичні твори епічного характеру, в яких відображені визначальні сторінки історичного життя народу, його боротьба з ворогами, „оспівані

найхарактерніші історичні події і особи, а часто і невідомі герої, але всі вони зберігають головні риси епохи” (Марченко 1961: 190).

Час виникнення цього жанру (XV ст.) збігається з формуванням української нації. В основі дум – історичні реалії XV–XVII ст.: страждання українських полонених в татарсько-турецькій неволі; героїзація перемог українських козаків – лицарів. “Думи не лише демонструють народне бачення історичних подій, але й утілюють моральні принципи та ідеали, які впродовж століть підтримували ідею національної незалежності та особистої гідності” (Матяш 1997, Число 38: 2).

Українські думи стали предметом всебічного вивчення у першій чверті XIX ст. Ці ліро-епічні історико-побутові твори, що виконувалися речитативом у супроводі кобзи, бандури або ліри, привернули до себе увагу відомих учених, дослідників.

Термін *дума* на означення стильової відмінності великих епічних полотен від пісні ввів в українську фольклористику М. Максимович у збірнику *Малороссийские песни* (М., 1827). У передмові до наступного збірника – *Украинские народные песни* (М., 1834) – учений докладно розтлумачив його суть:

Думи – це співи, що виключно належать бандуристам. Від пісень вони відрізняються характером більш оповідним, вільним розміром, що полягає у невизначеній кількості тонічних стоп, хоча іноді (за ліричним характером української поезії) вони уподібнюються до пісні: тоді й набувають сталого пісенного розміру, їх вірші майже завжди римовані. Зміст у більшій частині історичний (Максимович 1834: 2).

До XIX ст. термін *дума* не мав однозначного визначення.

Остаточне ж осмислення терміна *дума*, який закріпився за творами рапсодичного характеру нерівноскладової будови, настає лише на початку XX ст., коли між дослідником і матеріалом постають виконавці цих творів – кобзарі та лірники – і коли стає явним: стиль їх творчості є саме тією одвічно національною традицією українського епосу, яку слід вважати думовим епосом у власному розумінні слова (Грица 1979: 196).

На позначення думу їх сучасному розумінні вживали терміни *козацький епос*, *козацькі пісні* (Колесса 1935: 30), *козацькі псалми* (Грица 1979), також їх “називали поважними, святими піснями” (Грабович 1993: 32).

Думи досліджувалися у фольклористичному, літературознавчому, лінгвістичному, історичному та культурологічному аспектах, що цілком поясненне:

Думи належать до такого специфічного роду творчості, в якому сконцентрувалися ознаки всіх компонентів: поезики, музичного вислову та форми виконання (Грица 1979: 197).

З епічних жанрів українського фольклору найбільше досліджувалися думи.

І це зрозуміло, – зауважує С. Грица, – адже саме вони є вершиною епічної творчості українського народу. Українська фольклористика XIX і початку XX ст., заставши думи у стані активного побутування, зібрала великий фактичний матеріал і зробила важливі спроби наукового узагальнення (Грица 1979: .9).

Неоцінним надбанням є публікації дум у збірниках: *Опыт собрания старинных малороссийских народных песней* М. Цертелева (1827), *Украинские народные песни* (Ч.І, 1834), *Сборник украинских песен* (Ч.І, 1849) М. Максимовича, *Малороссийские и червонорусские народные думы и песни П. Лукашевича* (1836), *Народные южно-русские песни* А. Метлинського (1854), *Записки о Южной Руси* П. Куліша (т.1, 1856; т.2, 1857), записи текстів із нотним матеріалом у розвідках М. Лисенка *Характеристика музыкальных особенностей украинских дум и песен, исполняемых кобзарем Вересаем* (1874), *Дума про Хмельницького та Барабана* (1888), Ф. Колесси *Мелодії українських народних дум* (1910–1913).

У наступні роки робота над виданнями дум продовжувалася. Найголовнішими є такі праці: *Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти 1–13 і вступ К. Грушевської* (1927), *Українські народні думи. Тексти № 14–33 К. Грушевської* (1931), *Думи та історичні пісні – упорядкування М. Плісецького, за ред. О. І. Білецького* (1941), *Козацькі думи XVI ст.* (1944), *Українські думи та історичні пісні* (1944), *Українські думи та історичні пісні* за ред. М. Рильського та К. Гуслистого. (1955), *Думи* (1959), *Думи* (1969), *Думи та пісні про Б.Хмельницького* (1970), *Украинские народные думы* (1972), *Думи* (1974), *Думи: Історико-героїчний цикл* (1982), *Героїчний епос українського народу: Хрестоматія* (1993) та ін.

Літературознавчий аналіз думового епосу репрезентують праці М. Возняка *Дума про козака-нетягу в записі кінця XVII ст.* (1928), *Із збірника Кондрацького кінця XVII ст.* (1927), *Історична пісня й козацький епос* (1924), К. Гуслистого. *До питання про історичні умови виникнення українських дум* (1958), К. Данилка (1958), М. Калиниченка *Трагічне в народних думах та історичних піснях* (1976), А. Кінько *Про розвиток реалізму в українському героїчному епосі* (1958).

Фундаментальні праці, що виконані у літературознавчому напрямкові, представлені розвідками Б. Кирдана: *Украинские народные думы* (XV – нач. XVII ст.) (1962), *Украинский народный эпос* (1965), дослідженнями Н. Королевича *Українські народні думи та історичні пісні* (1959), С. Мишанича *Один із підрозділів українських народних дум* (1992), *Принципи наукового видання повного зібрання українських народних дум* (1989), *Порівняльне вивчення епосу українського та південно-слов'янських народів* (1974), *Текстологія видань українських народних дум* (1990), М. Нагорного *Перші зразки радянських дум і пісень та завдання створення радянського епосу* (1939), *Пісні і думи українського народу про боротьбу з польським панством в кінці XVI і I третині XVII ст.* (1938), Г. Нудьги *Дума в писаних джерелах XVI–XVIII ст.* (1970), *Дума в писаних джерелах XVI–XVIII століть* (1985), *Ідея свободи в українському поетичному епосі* (1978), *Пародія в українській народній творчості* (1961), *Український поетичний епос: думи* (1971), *Українські думи в англійських перекладах та критиці* (1966), *Українські думи у Франції* (1965), *Українські думи в німецьких перекладах та критиці* (1964), П. Павлія *Українські народні думи: дослідження з історії українського народного героїчного епосу* (1955), *До питання про походження дум* (1940), М. Плісецького *Питання розвитку епосу в умовах виникнення державності* (1959), *Ілля Муромець билин і Ганжа Андибер дум* (1961), *Український героїчний епос* (1959), *Генезис та ідейність думи про Самійла Кішку* (1960), *Дума про похід запорожців на Кавказ* (1958), *Згадка про калмиків в українській народній думі* (1963), *Про історичну основу українського народного епосу (на матеріалі маловивчених дум про Богдана Хмельницького)* (1979), *Про походження думи “Івась Коновченко”* (1961).

Дотичні до літературознавчих студій і розвідки про ритміку дум: М. Костенка *О стихе украинских дум и его связи с былинным стихом* (1985) та Б. Бучка *Ритміка українських народних дум і літературний вірш* (1981).

Важливими є міркування С. Єфремова щодо походження і оцінки значущості народної творчості, зокрема дум, значущості їх для становлення української мови і літератури. С. Єфремов “науково довів [...] органічну близькість народнопоетичного й книжного художнього мислення, яке досі залишається мало виявленим фактом, хоч і загальноновизнаним [...]” (Малинська 2001, Число 48, с.11). С. Єфремов вважав, що, думи, “безперечно, повиходили з кругів письмених, до народу близьких – од школярства, дяків – пиворізів, інтелігентного козацтва, – але так поцілили, сказати б, у саму душу народню, що втратили всі свої індивідуальні риси,

обшліхтувавшись на найкращі, може, зразки, народної творчості” (Єфремов 1989, т.І: 303). Отже, за С. Єфремовим, зародилися думи “на культурному ґрунті. Творцями їх були ті інтелігентні люди, що стояли близько до подій, але через те, що події зачіпали інтереси широких кіл поспільства, думи ставали їхньою ідеологією, прищеплювалися в народі і втрачали сліди свого індивідуального походження, набуваючи натомість рис колективної творчості” (Єфремов 1995: 255). Наталія Кононенко, слідом за Ф. Колессою, відстоює витoki дум з голосінь. Дослідниця, визнаючи близькість дум до релігійних творів, приходиться до висновку, що думи – це “поминальні молитви” (Кононенко 1993: 30).

С. Грици належить значний доробок, присвячений дослідженню думового епосу, виконаний у руслі мистецтвознавчих пошуків. Монографія С. Грици *Мелос української народної епіки* являє собою дослідження мелосу народнописенної епіки, в тому числі і дум (поряд з баладами, історичними піснями, хроніками); епіка розглядається дослідницею у тісному зв’язку з історичними і територіальними умовами її розвитку, виконавською традицією кобзарів і лірників. С. Грица намагається охарактеризувати найважливіші ритмоінтонаційні структури строфічної та астрофічної епіки з урахуванням її типологічних закономірностей, розробляє методику аналізу дум на ритмічному і мелодійному рівнях, прагне якнайповніше розкрити особливості взаємодії в них традиційних та імпровізаційних начал. Специфікою і визначальною рисою дослідження С. Грици є те, що воно виступає “спробою аналізу і класифікації української пісенної епіки в основних її жанрових і тематичних різновидах, в єдності слова і музики” [виділення наше – Т.Б.] (Грица 1979: 3), адже „поняття *епос*, що означає: слово, розповідь, пісня, – це та ділянка творчості, яка найбільшою мірою уособлює синкретизм первісного мистецтва, поєднання в ньому різних начал: слова, музики, пантоміми” (Грица 1979: 4). Розглядаючи астрофічну епіку, до якої належать думи, С. Грица актуалізує увагу на таких питаннях, як термін *дума* та диференціація жанру в літературі; композиційна модель думи; принципи смислової тотожності в думах; мелодична модель; інтонаційно-ладова структура дум; традиція та імпровізація в думах.

Цікавими, такими, що мають характер синкретичних, є публікації С. Грици у періодиці, зокрема стаття *Українські думи в міжетнічному діалозі* (1995: 68–81). Дослідниця відстоює тезу про те, що думи виникли у XV–XVII ст. – тобто в такий період у житті українського народу, який виступає періодом “його розвитку як народності і нації, активного діалогу з іншими

етносами у драматичних і миролюбних ситуаціях – воєн і примирень”. В жоден із попередніх періодів своєї історії Україна не знала таких активних контактів з іншими державами, як у названих, – з Польщею, Росією, Туреччиною, Кримським ханством, Австрією, Швецією, спорадично з Францією, Італією, Іспанією. Тому, зазначає С. Грица, “стан вивчення українського думового епосу міг би бути індикатором політичних справ українського народу, його сходжень і стагнацій в історичному розвитку” (Грица 1995: 69). Дослідження не погоджується з поширеними поглядами учених, що думи звучать як скарги: “Згідно із згадками про козацьчину, які маємо з XVI–XVII ст., описами побуту козацтва, комплекс страдництва, жалю не був йому властивим” (Грица 1995: 69).

С. Грица також звертає увагу на те, що “порівняльні дослідження дум майже поспіль зосередились на сюжетах, історичних реаліях. Поза увагою залишилися глибинні мовні шари дум – структурний, лексико-фонічний” (Грица 1995: 74), за якими можна робити висновки про контакти з іншими народами.

Музикознавець, фольклорист Ф. Колесса присвятив думах кілька різнобічних розвідок. У його дослідженнях, окрім музикознавчих студій, представлено фольклористичні, літературознавчі, лінгвістичні матеріали. Це такі праці, як *Мелодії українських народних дум* (1969), *Українські народні думи. Перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів* (1920), *Українські народні думи у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь* (1920), *Формули закінчення в українських народних думах у зв’язку з питаннями наверсткування дум* (1935). Ключовими поглядами Ф. Колесси на природу дум є пов’язування останніх з голосіннями. Визначальними у розв’язанні цього питання, на думку Ф. Колесси, можуть бути “досліди над поетичним стилем дум” (Колесса 1935: 31).

„Важна роль, яку відіграють у думах традиційні схеми оповідання та спічні повторення й формули, засвідчують понад усякий сумнів про усну техніку їх складання й передачі”, зазначає Ф. Колесса, а типові закінчення дум “можна вважати їх найдавнішими частинами”, що дають цінні вказівки щодо наверсткування й групування дум (Колесса 1935: 33). Ф. Колесса не приймає й категорично заперечує погляди П. Житецького про залежність дум від віршової літератури XVII–XVIII ст.: “... думи не є на половину народними а на половину книжними складаннями”. Вбачаючи у голосіннях першоджерела козацького епосу, Ф. Колесса проводить думку, що від тону і

мелодії голосінь думи перейняли готовий, уже давніше вироблений рецитаційний стиль, збагатившись новими мотивами, які приносило бурхливе козацьке життя (Колесса 1935: 39). При цьому Ф. Колесса підкреслює, що найдавнішими треба признати невільницькі плачі та думи про утечу з турецької неволі: вони могли творитися вже в I пол. XVI ст. “Невільницькі плачі й думи про турецьку неволю створені під впливом піднесеного настрою, що подібні до постичних голосінь у формі й тоні, та мабуть навіть складені під мелодії похоронних голосінь” (Колесса 1935: 62). Ці думи “обрисовують переважно сумні й страшні картини неволі, кривавої помсти, утечі серед грізних небезпек, лицарської смерті, – вони овіяні смутком і грозою дикого поля та пронизані глибоким ліризмом; рідко стрічаються в них поблиски радості, а й ясніші картини...” (Колесса 1935: 65).

У думках про Хмельниччину, навпаки, “проглядає скрізь самовпевненість та бадьорий настрій побідника, і це виявляється гумором та злобною насмішкою, що виключає або бодай значно обмежує лірично-елегійний елемент” (Колесса 1937: 65), і вже не помічається такого тісного зв’язку “між думами про Хмельниччину й народними піснями та голосіннями” (Колесса 1935: 65). Пізнішими, підкреслює Ф. Колесса, треба признати також думи з родинного життя.

У історичному ракурсі думи вивчала Катерина Грушевська. Дослідниця вважала, що за текстами цих творів можна зробити перевірку історичного змісту кобзарського епосу (Грушевська 1997: 12). К. Грушевська відстоює думку, що треба шукати історичні джерела (історичну підоснову), які лягли в основу дум – з одного боку; з другого – за самими думами можна робити певні висновки: тексти дум, події та факти, описані в них, є такими, що взяті із життя, дійсності. К. Грушевська займалася також збиранням, систематизацією та описом видань дум (див. *Переднє слово* до зб. *Українські народні думи. Том перший корпусу*, 1927. – CV–CCXX). В історичному плані подано і розвідку Ірини Матяш *Українські народні думи у виданнях та дослідженнях* (1997, Число 38(54): 2-3; 1997, Число 40(56): 2-3).

Показовим є підхід до дослідження дум у антропологічному аспекті, “при якому, вважає О. Грабович, – система координат визначається специфікою культури, а не жанру, і думи розглядаються як витвори культури, як культурні явища” (1993: 30). Отже, щоб одержати різнобічну, достовірно глибоку і переконливу інформацію про ці самотні мистецькі витвори українського генія, треба, наголошує О. Грабович, вивчати їх, “лише поставивши думи в культурний контекст, від якого їх ізолювали фольклористи, літературознавці

та історики” (Грабович 1993: 31). Говорячи про важливість значення думового епосу в культурі народу, О. Грабович підкреслює, що думи “забезпечують механізм збереження в культурі і передачі суспільних вартостей, норм і прийняття істин, що стосуються загальнолюдських норм і моралі. Сенс цього переказу, цих культурних або універсальних істин можна знайти не так на рівні подій, як глибше, на рівні міфічного мислення [...], а також на рівні самого виконання” (Грабович 1993: 32).

2. Найціннішими з-поміж праць, повністю чи фрагментарно присвячених дослідженню мови та стилю українських народних дум, на наш погляд, є роботи П. Житецького, Ф. Колесси, М. Рильського, О. Назарука. Насамперед слід назвати працю П. Житецького *Мысли о народных малорусских думах* (1893) (в укр. перекладі вийшла під назвою *Про українські народні думи*) (1912), яка є першою науковою спробою вивчення багатьох питань, пов’язаних з думами, зокрема – мовних особливостей дум. Сам П. Житецький основним завданням своєї праці вважав “дослідження постичної форми дум, висловлюючись точніше, дослідження походження цієї форми в зв’язку з побутовими і культурними умовами народного життя” (Житецкий 1893: 108) (треба уточнити, що поняття постичної форми П. Житецький розумів досить широко, відносячи до нього як віршовий розмір, будову строф, так і власне мовні засоби організації (граматичні форми, слова-символи та ін.). П. Житецький порушив таке надзвичайно важливе питання, як походження дум. У результаті спостережень він дійшов висновку, що цей жанр українського фольклору виник під впливом писемності, шкільної літератури. Тому думи і являють собою самобутні, оригінальні форми поетичної творчості, народні за світоглядом та мовою, і в той же час книжні за особливим складом думки і способами її вираження. “У мові та поетичному стилі дум виразно виступає книжний лад мови, який свідчить, що літературна діяльність українських письменників не минула без сліду для народної свідомості” (Житецкий 1893: 2).

Вбачаючи взаємозалежність між формою і змістом, П.І. Житецкий доводить, що “віршова форма думи є в повній відповідності з її внутрішньою будовою, яка виражається самою її назвою” (Житецкий 1893: 7), адже “у думі передається *продумане* оповідання про подію, і тому поетична мова думи вимагає такого вірша, який би безумовно належав думці, який би відгукувався на всі найменші вимоги” (Житецкий 1893: 7). П. Житецький вдався до аналізу мовної організації дум на лексичному рівні: хоч і

побіжно, проте акцентував увагу на ролі синонімів у думовому епосі; до поля зору вченого потрапили зооніми, які є складниками національного світогляду і в думах виступають актуалізаторами ідейно-змістового та художньо-образного змісту; П. Житецький аналізує також архаїзми, хоч і не дає їм чіткого визначення, звертає увагу на функціонування церковно-слов'янізмів.

Цікаві і змістовні висновки зробив П. Житецький щодо синтаксичної організації дум. Ним виявлено, що домінантною формою присудків виступає складений дієслівний присудок з дієсловами *мати, могли, бути*: відзначено таку помітну рису, як наявність однорідних присудків; встановлено домінування складносурядних речень, наголошено на інверсійності розміщення підрядної частини; описано функціонування періодів; зроблено акцент на ролі звертань у мовно-стильовій організації дум. П. Житецький охарактеризував і таку визначальну ознаку думового вірша, як тональність.

Мысли о народных малорусских думах – не єдина праця, де П. Житецький торкався проблем, пов'язаних з думовим епосом. Вельми цікаві міркування про мову і стиль дум знаходимо в роботі *О поэтическом стиле й литературной форме „Слова о полку Игореве”*, в якій, аналізуючи стиль *Слова*, П. Житецький слідом за М. Максимовичем та Ф. Буслаєвим, говорить про зв'язок *Слова* з українською народною поезією (Житецкий 1987: 276-277).

Цінними є надбання М. Рильського у царині дослідження мовностильових особливостей дум. Незаперечною вартістю становить праця *Героїчний епос українського народу* (окремим виданням побачила світ у 1955), у якій значна увага приділена думам. М. Рильський, зокрема, стверджував, що “українські думи та історичні пісні мають незаперечні риси спорідненості з билинами” (Рильський 1983: 134). Розглядаючи дотичність, схожість, спорідненість дум і билин, автор опосередковано вказує на українське (київське та новгородське) походження билин, які “досі мають ряд особливостей, зокрема пейзажних, що вказують на місце їх первісного зародження” (Рильський 1983: 134). “Взагалі, – наголошував М. Рильський, – питання про внутрішні і формальні зв'язки билин та дум, яке не раз порушувалося дослідниками, потребує ще свого поглибленого вивчення” (Рильський 1983: 135), що, безсумнівно, і сьогодні є актуальна.

Рильський вбачав і безперечні ознаки спорідненості українського епосу з епосом болгарським та сербським: “Стилістичні особливості сербських епічних пісень [...] мають чимало спільного і з билинами, і з думами”

(Рильський 1983: 16). Учений приділив увагу порівняльно- зіставному аналізу специфічних рис і відмінностей історичних пісень та дум.

Прикметною у дослідженні М. Рильського є орієнтація ученого на мовну специфіку дум. Ученим у загальному вигляді окреслено лексико-семантичні, синтаксичні особливості мовної організації дум. Зокрема, М. Рильський відзначав, що “слід би звернути увагу і на рису думової поетики, досі належно не вивчену” (Рильський 1983: 141). Учений бачив у поетичних формах, фігурах, засобах думового епосу оригінальні зразки національної мовотворчості. Саме М. Рильський помітив, що “цікавою особливістю дум є й **граматичні** неправильності” (форми **находили, даває, розношали** та ін.) (Рильський 1983: 142). М.Т. Рильському належить вислів про те, що у думах спостережені “складні, подібні до гомерівських, прикметники та іменники” (Рильський 1983: 142).

Не менш важливі і літературознавчі коментарі М. Рильського, подані до текстів дум. З-поміж інших лінгвістичних досліджень на особливу увагу заслуговує праця О. Назарука *Мовні особливості українських народних дум* (1968). В ній поєднано літературознавчий аналіз із лінгвістичним, вміщено широкий матеріал порівняльного змісту. Ученому належать подальші спроби обґрунтування виникнення дум; цікавим є розділ *Мовна практика кобзарів-бандуристів на фоні загального розвитку української мови 15–17ст.* У розділі *Поетична мова дум* аналізується книжна, церковно-слов'янська і народна лексика; запозичення, тропи (спітети, гіперболи) та ін., фразеологія дум, поетичний синтаксис (порівняння, означення, звертання) та ін. І хоча праця О. Назарука на сьогодні не є такою, що повно, з урахуванням найновіших підходів висвітлює проблематику, специфіку та своєрідність мовної організації українських народних дум, – низка питань вимагає перегляду, уточнень, інакшого трактування, проте вона стала важливою віхою теоритичного дослідження думового епосу.

Заслуговують на увагу також студії з розглядової проблеми Л. Рак, присвячені дослідженню лексико-семантичної системи дум, зокрема топонімічного, синонімічного матеріалу; цікавим є спостереження за аналізом мовних засобів гіперболізації, що здійснені шляхом порівняння гіпербол билин, дум та історичних пісень, у результаті чого було зроблено висновок про те, що ці твори “складені на основі живої народної розмовної мови” (Рак Л. *Мовні засоби гіперболізації в українських народних думах* // УМЛШ, 1961, №4, с. 33).

Опис лексико-морфологічних особливостей дум Л.К. Рак здійснює шляхом аналізу специфічних саме для творів цього жанру прислівників, прийменників, сполучників, часток, вигуків, у результаті чого доходить висновку, що мова дум “відрізнялася від тогочасної книжної і від мови інших народних пісень не тільки добором лексики, а й формою слів і словосполучень. В основі дум лежить народна мова...” (Рак 1960: 17).

Отже, Л. Рак, як і Ф. Колесса, визначає мову дум як таку, в основі якої – народна мова, на відміну від П. Житецького, який стверджував, що “мова дум являє дивне пристосування книжних стихій мови до народних” (Житецький 1919: 103), тобто відстоюючи напівкнижне походження дум, підтримуване згодом С. Єфремовим.

У публікації Г. Халимонска *Лексика дум та історичних пісень (коментар тюрколога)* (1977: 21) зібрано і описано, критично проаналізовано із залученням різноманітних лексикографічних джерел, тюркські (турецькі, кримсько-татарські, ногайські) слова в народних думках, особливий акцент зроблено на скзотизмах; цікавими видаються докладні етимологічні коментарі з екскурсом у історію тієї чи іншої мови, з якої походить слово; учений вдається до порівняльної характеристики і тлумачення відповідних лексичних одиниць у слов’янських мовах, звертає увагу на форми слів та ін.

Праця Т. Воробйової *Про способи словотворення в мові українських народних дум та історичних пісень* присвячена аналізу афіксального словотвору з усіма його різновидами, що має місце у зазначених творах. Дослідниця дійшла висновку, що словотворення в українському поетичному епосі в усьому найістотнішому збігається з словотворчою системою української мови: Спостереження над словотворчими типами і засобами в мові народних дум та історичних пісень дають підставу говорити про струнку систему їх словотворчої будови, яка майже в усьому співпадає з словотворенням загальнонародної української мови, хоча й не позбавлена своєрідності (Воробйова 1975: 128).

Отже, думи перебували і перебувають у полі зору дослідників різних гуманітарних галузей. Кожен із ракурсів наукового підходу до їх аналізу доповнює різнорівневі пошуки специфічних рис цих творів.

Література

Воробйова С.А., 1985, *Семантичні зв’язки між компонентами складних прикметників*, „Мовознавство”, №1.

- Грица С.Й., 1979, *Мелос української народної епіки*, Київ.
- Грица С.Й., 1995, *Українські народні думи в між епічному діалозі*, „Родовід”, ч. 11, с. 68-81.
- Грушевська К., 1931, *Українські народні думи*. Том перший корпусу.
- Грабович О., 1993, *Думи як символічний код переказу культурних цінностей*, „Родовід”, №5.
- Житецький П., 1893, *Мысли о народных малорусских думах*, Киев.
- Житецький П.Г., 1987, *Вибрані праці*. Філологія, Київ.
- Єфремов С., 1989, *Історія українського письменства*, т. 1, Мюнхен.
- Єфремов С., 1995, *Історія українського письменства*, Київ.
- Колесса Ф., 1921, *Про генезу українських народних дум у відношенні до пісень, віршів і похоронних голосінь*, т.т. СXXX-XXXII, Львів.
- Колесса Ф., 1935, *Формули закінчення в українських народних думах у зв'язку з питанням про навестування дум*, Львів.
- Кононенко Н., 1993, *Епос та плач*, „Родовід”, №6.
- Літературний словник*, 1997, Київ.
- Максимович М.А., 1834, *Украинские народные думы*, Кн. 1-3, Москва.
- Малинська Н.А., 2001, *Пісні та думи в оцінці Сергія Єфремова*, „Українська мова і література”, число 48 (256).
- Марченко М.І., 1961, *Історія Української культури*, Київ.
- Матяш І., 1997, *Українські народні думи у виданнях та дослідженнях*, „Українська мова і література”, число 38 (54), число 40 (56).
- Рак Л., 1960, *Лексико-морфологічні особливості українських народних дум*. „Українська мова і література в школі”, №4.
- Рак Л., 1961, *Мовні засоби гіперболізації в українських народних думах*, „Українська мова і література в школі”, №4.

From a History of Study Ukrainian National Dumas (Analytical Review)

Folklore researcher M. Maksymowicz introduced the term *duma* for an epic and lyric genre of oral Ukrainian folk art related to song (cf. the synonymic terms: *Cossack song*, *Cossack epos*, *Cossack psalm*) in 1827. The genre was born in the 15th c. and since the 19th c. it has been the subject of folklore research, linguistics, literary studies, cultural studies, history. The researchers studied its poetics, language, musical shape, form of performance, etc.

Keywords: *duma*, *Cossack song*, *Cossack epos*, *Cossack psalm*

Antropomorfizacja w poetyckich opisach przyrody

TERESA SKUBALANKA
(Lublin)

Figura stylistyczna antropomorfizacji znajdowała zwykle zastosowanie w takich opisach literackich, które odnosiły się do przestrzeni ujętej w formie opisów przyrody. Jednakże, jak mogę sądzić na podstawie znanego mi stanu badań, dziwnym zbiegiem okoliczności badacze zajmujący się kategorią przestrzeni w dziele literackim przeczyli to znamienne zjawisko. Badania nad wspomnianą kategorią dały o sobie znać zwłaszcza w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, a na gruncie polskim wymownym ich przejawem była książka zbiorowa pt. *Przestrzeń i literatura* (*Przestrzeń* 1978). Stan taki powstał mimo przenikliwej diagnozy Janusza Sławińskiego, który pisał: „Klucz do naszej problematyki nie jest prawdopodobnie zatopiony w głębinach struktury dzieła, lecz znajduje się bliżej tekstowej powierzchni – na poziomie stylistyczno-semantycznym” (*Przestrzeń* 1978: 17).

W studium pt. *Przestrzenne tematy i wariacje* Michał Głowiński starał się nawiązywać do pewnych ujęć językoznawczych, wychodząc z założenia, że „symboliczne porządkowanie przestrzeni dokonuje się już w sferze języka” (*Przestrzeń* 1978: 79). Chodziło mu między innymi o takie modelowanie przestrzeni, które wyraża się w powstawaniu metafor przestrzennych, utrwalających te wyobrażenia zgodnie z wytycznymi danej kultury w rodzaju: (spotkanie) *na szczycie*, (pójście) *pod górę*, itp. Jak pisze autor, na przykład góra, będąca wielkim tematem całej kultury, wartościowanym pozytywnie, w pewnych wypadkach może oznaczać zjawiska oceniane negatywnie (np. oderwanie od ziemi, bujanie w obłokach)” (*ibidem*: 86).

Istnieje cały szereg prac poświęconych kategorii przestrzeni w języku, jak na przykład studia o przymiarkach autorstwa A. Weinsberga, o związkach językowych